

Társadalomfilozófiai alternatívák a magyarországi rendszerátalakításban

II.*

Összebékíthető-e a társadalmi önkormányzás a pártokkal?
A háromoldalú kerekasztal egy tanulságáról**

„... mert gyümölcseről ismerik meg a fát.”
(Máté 12,33. – Károli Gáspár fordítása)

„a) az ún. Nemzeti Kerekasztal (NEKA) nem rendelkezett felhatalmazással; b) a NEKA résztvevői nem voltak legitím szereplők.”

(Körösenyi – Tóth – Török:
A magyar politikai rendszer)***

1988 decemberében ellenzéki szervezetek felvetik egy nemzeti kerekasztal szükségességét. 1989 januárjában az Új Márciusi Front nevű

* Az I. részt, amely „Társadalomfilozófiai alternatívák a magyarországi rendszerátalakításban” címmel Márkus Péter 1988-as, a korabeli reformprogramokat összehasonlító előadását mutatta be, lásd 83. (2009. őszi) számunkban, 5–32.

** Az 1989-es ún. *Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások* alapidokumentumait 1999-ben és 2000-ben négy kötetben kiadta a Magvető Kiadó. Az Új Mandátum Kiadó további négy kötetben közölt dokumentumokat és kommentárokat, valamint a nyolc kötet jelentős részét „A rendszerváltás forгатókönyve” címmel 2000-ben CD-n is megjelentette. (A kiadványok a gazdasági szakbizottságok anyagait [ülések jegyzőkönyve, emlékeztetők, javaslatok, állásfoglalások, észrevételek, nyilatkozatok, szakértői tanulmányok stb.], kevés kivételtől eltekintve, nem tartalmazzák.) Jelen írás (az itt közölnél hosszabb változatban) az eredeti gépiratok felhasználásával korábban, még a kilencvenes évek közepén keletkezett. Az idézetek (a nyelvi és helyesírási hibákat is változatlanul hagyva) az eredeti jegyzőkönyvekből származnak –összevetésük a megjelent szövegekkel nem történt meg.

*** Budapest, Osiris Kiadó, 2003. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_magyar_politikai_rendszer/ch04s05.html

szellemi politikai mozgalom javasolja, hogy az ország társadalmi és politikai szervezetei hozzanak létre tanácskozó fórumot. Február 18-án tizenegy szervezet nemzeti kerekasztal-tárgyalásokat javasol. Március 1-jén a hatalmon levő párt, az MSZMP kezdeményezi egy ilyen fórum elindítását. Ennek előkészítéseként március elején megbeszéléseket folytat ellenzéki pártokkal és társadalmi szervezetekkel. Március 22-én – a legjelentősebb ellenzéki erők hatékonyabb fellépése érdekében – Ellenzéki Kerekasztal (EKA) néven politikai tömörülés alakul. Április 19-én az Ellenzéki Kerekasztal bejelenti, hogy kész az MSZMP-vel kétoldalú tárgyalásokat folytatni a jogállamiságba és a többpártrendszerbe való békés átmenetről, illetve a szabad országgyűlési választások kiírásáról. Május 2-án azt is bejelenti, hogy – megváltoztatva korábbi álláspontját – a gazdasági és a szociális kérdésekről szintén hajlandó tárgyalni. Május 16-án a SZOT kinyilvánítja, hogy nem a hatalom és nem az ellenzék oldalán, de – tekintettel a gazdasági alkotmányozás fontosságára – részt kíván venni a tárgyalásokon. Május 29-én az MSZMP négyoldalú (rajta kívül ellenzéki, társadalmi és szakértői) részvételt javasol. Végül június 9-én az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal megbízottai háromoldalú politikai egyeztetésekről állapodnak meg: az állampárt, az ellenzék és a társadalmi oldal részvételéről. A későbbi megnyilatkozások eltérnek abban, hogy a Nemzeti Kerekasztalt az állampárt vagy az ellenzék kezdeményezte-e.

Június 10-én kezdődnek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak nevezett háromoldalú politikai egyeztetések, amelynek eredményeként Magyarországon megteremtődik a polgári jogállam és a többpártrendszeres parlamenti demokrácia. A résztvevők: az MSZMP mint állampárt, a formálódó ellenzéki pártok (MDF, SZDSZ, Kisgazdapárt, Magyar Néppárt, FIDESZ, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Kereszténydemokrata Néppárt), illetve ellenzéki szervezetek (Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája), valamint harmadik félként a civil társadalom részét képező különböző társadalmi szervezetek és mozgalmak (SZOT, ifjúsági szervezetek szövetsége, Hazafias Népfront, az állampárt humanista baloldali ellenzéke stb.).

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások két elkülönült részre, a politikai, illetve a gazdasági teendők megvitatására oszlottak. A politikai munkabizottság a többpártrendszerre való áttérés kérdéseiben próbált egységre jutni. A másik munkabizottság a gazdasági és a szociális válság leküzdésének stratégiai feladataival volt hivatott foglalkozni.

A két munka nagyon egyenlőtlenül haladt. Míg a politikai egyeztetések szeptember 18-ára teljes megállapodást hoztak, addig a gazdasági egyeztetések során semmilyen gyakorlati eredmény nem született.

A politikai megállapodást nagyban elősegítette, hogy június közepén az MSZMP tárgyalócsoportjának vezetését Grósz Károlytól Pozsgay Imre vette át, aki gyors konszenzusban volt érdekelt. Pozsgay – lévén akkoriban az ország valószínűleg legnépszerűbb politikusa – saját politikai jövőjét a köztársasági elnöki székben látta. Nem kis mértékben az ő alkalmazkodóképessége és párton belüli befolyása következtében a főbb vitakérdésekben sikerült kompromisszumos megállapodást összehozni. A Nemzeti Kerekasztal által kidolgozott törvényjavaslatokat a kormány elfogadta és szeptember 21-én az Országgyűléssel is elfogadtatta. Ezzel Magyarországon megteremtődtek a rendszerváltás jogi keretei.

Felmerül a kérdés: Miért buktatta meg magát az MSZMP, és miért adta fel a tárgyalóasztalnál a politikai egyeduralmat? Egyáltalán: Mi készítette a politikai hatalmat gyakorló MSZMP-t tárgyalásokra? Részben kiderül a válasz a párt első emberének, Grósz Károlynak a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megnyitóján mondott programadó beszédéből. Eszerint céljuk a válságos gazdasági helyzetért viselt felelősség megosztása. Vagyis a gazdasági gondok közös megoldása érdekében politikai jogok adása az ellenzéki pártoknak.

Hova jutottunk?

Szeptember 18-án megállapodás születik a politikai átmenetről. Ebben a felek kinyilvánítják, hogy az Alapmegállapodásban foglalt elveknek megfelelően a tárgyalások a békés átmenet politikai és jogi feltételeinek megteremtését, a többpártrendszeren alapuló demokratikus jogállam kialakítását, valamint a társadalmi, gazdasági válságból való kiút keresését szolgálták.

A felek megállapítják, hogy a megbeszélések eredményeként a békés átmenet lényegi, sarkalatos kérdéseiben kialakult a résztvevők politikai egyetértése, amely a következő hat törvényjavaslatban ölt testet:

- törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról;
- törvényjavaslat az Alkotmánybíróságról;
- törvényjavaslat a pártok működéséről és gazdálkodásáról;
- törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról;

- törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyv módosításáról;
- törvényjavaslat a büntetőeljárás törvény módosításáról.

Kinyilvánítják továbbá, hogy a politikai stabilitás elősegítése érdekében kívánatos a köztársasági elnök ez évi megválasztása.

A megállapodás aláírói az MSZMP, az MDF, a Kisgazdapárt, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, valamint a politikai egyeztetésekből korábban kivált SZOT kivételével a Harmadik Oldal szervezetei. Az SZDSZ, a FIDESZ és a LIGA előzetesen bejelentette, hogy – mivel feltételeik nem teljesültek – a megállapodást nem írják alá.

A megállapodást bejelentő szeptember 18-i plenáris ülésen korántsem csak egyetértést kifejező hangok voltak.

Az MSZMP szónokája, Nyers Rezső, pártja történelmi érdemeit hangoztatja. Nyomatékosan aláhúzza: „A Magyar Szocialista Munkáspárt 1988 májusa óta eltökélten halad a reformok útján, célul tűzte a demokratikus szocializmus megvalósítását.” Emlékeztet arra, hogy maga a párt kezdte el a pártállam lebontását és fő feladatának a jogállamiság létrehozását tekintette. Ugyanakkor hozzáteszi: „a demokrácia megteremtését nem tekintjük lezártnak a többpártrendszerű parlamentarizmus kiépítésével. Miközben elkötelezzük magunkat a többpártrendszeren alapuló képviselői demokrácia mellett, azért is síkrazállunk, hogy az állampolgárok nem politikai célú szervezkedése is bővüljön, erősödjön, az önkormányzatok széles körben kiépüljenek.”

Az EKA részéről Szabad György kiemeli: „Semmi mást nem akarunk elérni, mint annak lehetőségét, hogy a nép ébredjen önerejére, és élni merjen ezzel az erővel, mégpedig szabad választásokon.” (A nép önerejének ilyen – politikára, sőt képviselőválasztásra redukált – értelmezését magyarázza korábban elhangzott érvelése: mindenki először honpolgár és csak azután kenyérkereső.)

Szükséges kissé hosszabban felidézni a társadalmi oldal nevében szóló Nagy Imrének, a DEMISZ elnökének a kommentárját. Abból indul ki, hogy a tárgyaló felek a tegnapi és holnapi Magyarország közötti híd megalkotására vállalkoztak. „Erős, stabil hídra van szükség. Stabílra, mert ezen nemcsak szűk párteliteknek, hanem az egész nemzetnek át kell haladnia. Stabílra, mert – mint az előre látható – nagy lesz a tolongás, a lökdösődés, sokszor a ma még egy oldalon, egymás mellett ülő szervezetek között is.”

Hangsúlyozza, hogy az elért eredményt pozitívan kell értékelni, de ne értékeljük túl. „Feladatunk közös javaslat kidolgozása volt a békés

átmenetre. Munkára, szolgálatra fogtunk össze, és nem döntésre... Döntési jogunk már csak azért sem lehet, mert a három asztalnál ülő különböző szervezetek együtt sem jelenítik meg a magyar társadalom egészét, annak értékes sokszínűségét, differenciáltságát. S mint ahogy mi is keményen küzdöttünk saját egyenjogúságunk elismeréséért a csak pártközi tárgyalásokban gondolkodni képesekkel szemben, ugyanúgy emlékeztetnünk kell az itt jelen nem lévő szervezetek és a szervezetekbe nem tömörülő állampolgárok érdekeltségére is.”

Némiképp „ünneprontó” megjegyzése: a demokráciának nem a parlamentarizmus és a szabad választások megrendezése a legfontosabb szelete. A Harmadik Oldal álláspontja szerint „az önkormányzatiság, civil közélet kialakulása legalább ilyen fontos szelet”. (Egy korábbi megbeszélésen arra hívta fel a figyelmet, hogy „a társadalom demokratizálásában csak egy szeletnek tartjuk a politikai pártokat – nyilván nagyon sok másfajta szervezetre is szükség van” Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 25.)

Rámutat, hogy a vállalt munka még nincs elvégezve: a békés átmenetnek a parlamenti választásokon túl további feltételei is vannak. „A harmadik oldalon résztvevő szervezetek megítélése szerint a gazdasági tárgyalások méltatlanul háttérbe szorultak az elmúlt hónapokban. Márpedig ha azt nézzük, hogy mi fenyegetheti a békés átmenetet, mi fenyegetheti azt, hogy a holnap pozíciói valóban szabad választásokon dőljenek el, akkor szólni kell ezekről a kérdésekről is. Hiszen ha a szociális problémák kiéleződnek a társadalomban, és a tömegek már nem hisznek a demokratikus formákban, akkor mi a legtokéletesebb intézményrendszert is hiába hozzuk létre. Ne felejtjük el, akik itt az asztal körül ülnek, többségükben – ha nem is egyenlő mértékben – a társadalom jobb módú rétegeihez tartoznak.”

Figyelmeztet: „a holnap pozíciói eldőlnének a színpalak mögött is az állami vagynon való elvtelen marakodás formájában, hogy mire a választásokig jutunk, már kész tényként legyen létező, egy, a gyakorlatban igazságtalan rendszer helyett egy vagyoni alapon még igazságtalanabb”.¹

Érdekesen alakultak az egyeztetések a létrehozandó köztársasági elnöki posztról. Ebben a kérdésben ellentét volt a két fő ellenzéki erő, az MDF és az SZDSZ között. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások szeptember 18-i dokumentuma megállapodást rögzít a köztársasági elnök 1989-es megválasztásáról. A megállapodásnak ezt a pontját az SZDSZ nem fogadta el, és néhány nap múlva – később sikeresnek bizonyult – aláírásgyűjtési (népszavazási) akciót kezdett annak érde-

kében, hogy csak az 1990-es parlamenti választások után legyen az országnak köztársasági elnöke. (Az akcióhoz a megállapodást aláíró Kiszgazdapárt is csatlakozott.)

A szeptember 18-i megállapodás új helyzetbe hozta a tárgyalások szereplőit. Az ellenzéki pártok már a választási harcra kezdenek koncentrálni, és Ellenzéki Kerekasztal néven intézményesült szövetségük gyakorlatilag felbomlik – csupán konzultációs fórumként marad fenn 1990. április 27-ig. Az MSZMP – szintén a választásokra előretétekintve – október 7-én MSZP néven újjáalakul. Mivel a Nemzeti Kerekasztal gazdasági bizottságának deklarált feladata továbbra is elvégzetlen, az albizottságok időnként üléseznek. Azonban – lévén a pártok mással vannak elfoglalva – érdemi munka (a társadalmi oldal ismételt erőfeszítései ellenére) még a korábbi szinten sem folyik. A Nemzeti Kerekasztalt nem szüntették meg a résztvevők, de többé nem hívták össze. Főbb vonásaiban így alakult 1989-ben a „nemzet” és a pártok párbeszéde – megalapozva a későbbiekre a társadalom és a politikai hatalom viszonyát.

Menetrend és kisiklatás (3 helyett 2, 2 helyett 1)

A június 10-én hivatalosan aláírt megállapodás rögzíti az egyeztető tárgyalások témaköreit és munkarendjét. Eszerint a tárgyalások két részből, a politikai, illetve a gazdasági teendők megvitatásából állnak. A gazdasági és a szociális válság leküzdésének stratégiai feladataival foglalkozó részben az alábbi témakörökkel kell foglalkozni.

1. A gazdasági válság (eladósodás, szerkezet-átalakítás, infláció) kezelésének stratégiai kérdései;

2. A gazdasági válság szociális következményei és kezelésének módjai;

3. A tulajdonreform, különös tekintettel az állami vagyon átalakulására;

4. A földtulajdon és a szövetkezeti törvény kérdései;

5. A költségvetési reform és az államháztartási törvény;

6. A versenyjog és a monopolelles szabályozás, a vállalkozások jogi akadályainak lebontása.

A demokratikus politikai átmenet megvalósítását szolgáló elvek és szabályok meghatározásával foglalkozó rész témakörei a következők.

1. Az alkotmánymódosítás időszerű tételei. A köztársasági elnöki intézmény, alkotmánybíróság kérdései;

2. A politikai pártok működésének jogi szabályozása;
3. A választásokkal kapcsolatos kérdések, a választójogi törvények;
4. A büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosításának elvei;
5. A tájékoztatás és az információ kérdései és az új tájékoztatási törvény;

6. Az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtése.

A tárgyalás kinyilvánított fő célja: békés átmenet megteremtése a jogállamiságba és a többpártrendszerbe. A résztvevők által eldöntött menetrend a következő. A tárgyalások három szinten folynak.

1. A témakörök szerinti munkabizottságokban (tehát hat gazdasági és hat politikai szakbizottságban). Ezek a szakértői albizottságok a három fél által egyeztetett javaslatokat dolgozzák ki középszintű politikai megtárgyalásra.

2. Középszinten, azaz a gazdasági és a politikai bizottságban, ahol lehetőség nyílik a szakértői munka koordinálására és a vitás kérdések politikai eszközökkel való feloldására.

3. A középszintű egyeztetések eredményét plenáris fórumokon ismertetik. A plenáris ülés – a megállapodás megfogalmazása szerint – „általában deklaratív, politikai funkciókat tölt be”. Az eredeti tervben csak ez kapja meg a tömegtájékoztatás nyilvánosságát.

Mivel lényegében az elitek egyezkednek, a tárgyalásokon mindvégig jelen van a legitimitás és a nyilvánosság problémája. Ezt a problémát Hankiss Elemér – rendszeres TV-közvetítések mellett érvelve – fogalmazza meg a legtömörebben: „felelősséggel tartozunk a társadalomnak azért, hogy megmagyarázzuk, hogy mit csinálunk itt, miről beszélünk, miről szeretnénk dönteni. Ha már nincs megbízatásunk a társadalomtól – mert nincs –, akkor legalább ne úgy döntsünk, hogy nem is tudják, hogy miről döntünk.” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 24.)

A legitimálás szükségességének egy további fontos aspektusa: „a társadalom gerincét képező, a megingott társadalmi-gazdasági helyzetű bérből és fizetésből élő középrétegek és nyugdíjasok támogatását is meg kell nyerni” (A harmadik tárgyalófél javaslata a II/2 számú szakértői megbeszélések tematikájára). Háromoldalú szakértői megállapodás születik arról, hogy „társadalmi vitát kell folytatni a tulajdon-reform egészéről és részleteiről, a teljes nyilvánosság biztosításával” (Jegyzőkönyv a II/3 számú munkabizottság üléséről. 1989. augusztus 2.)

A június 10-én született Alapmegállapodás szerint, a három tárgyaló felet mindenben egyenrangúnak kell tekinteni. Ez a követelmény a tárgyalások során gyakran megbicsaklik. (Egy jellegzetes eset. Boross Imre – tévedés ne essék, nem az állampárt szónokaként – úgy értelmezi a három fél egyenrangúságát, hogy „a Harmadik Oldal semmilyen vonatkozásban nem fogja akadályozni a mi [vagyis az EKÁ-nak az MSZMP-vel való] megállapodásunkat” [Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 28.]²). A pártok előadói általában pártközi kapcsolatokban gondolkodnak (erről beszélnek). Megnyilatkozásaikban – nem csupán alkalmi nyelvbotlásként – ismételten pártközi tárgyalásra, pártközi megállapodásra hivatkoznak.

(Néhány kiragadott példa: Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. június 26.; Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. július 27.; Jegyzőkönyv a József Attila Bizottság üléséről. 1989. augusztus 9.; Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 24.)

Az is előfordul, hogy egy megbeszélés elmaradásáról a harmadik felet egyáltalán nem értesítik (Jegyzőkönyv a II/6 számú munkabizottság üléséről. 1989. szeptember 13.).

A társadalmi oldalnak ez a lekezelése fakadhat az ellenzéki oldal szemléletmódjából, beállítódásából. Amikor szónoka – nemes egyszerűséggel – „másik tárgyalófélről” beszél, ő feltehetően nem lát (nem akar látni) különbséget az MSZMP és a Harmadik Oldal között. Annak ellenére, hogy a tárgyalások folyamán a társadalmi oldal lényegesen gyakrabban kerül ellentétbe az MSZMP-vel, mint az EKA. Feltűnő, hogy az említett „társadalomellenes” redukció az MSZMP-nél is többször előfordul. Némi magyarázattal szolgál erre Fejti György hagyományos állampárti megközelítést tükröző kijelentése: „a társadalmat a mindenkori parlament, illetve a parlamentnek felelős kormány képviseli” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 24.).

A Harmadik Oldal „tiltakozik a tárgyalások olyan jellegű beállítására ellen, mintha az két fél között zajlana.” (Jegyzőkönyv az I/6 számú munkabizottság üléséről. 1989. június 30.) Kénytelen azt is szóvá tenni, hogy egy televíziós vitafórumon, amelyen részt vett az MSZMP két és az EKA három képviselője, „az ország nyilvánossága előtt az a látszat alakulhatott ki, hogy a háromoldalú megbeszélések valójá-

ban csak kétoldalúak” (Jegyzőkönyv az I/3 számú munkabizottság üléséről. 1989. július 18.). Ismételten próbál figyelmeztetni: nem pusztán pártközi tárgyalások zajlanak; a „háromoldalú tárgyalások befejezését” ne úgy nevezzék, hogy „pártközi megállapodások” stb. Esetenként közvetlenül is szóvá teszi a társadalmi szempontok háttérbe szorítását, mellőzését. Utalva a pártállami gyakorlatra, megfogalmazódik: sok keserű tapasztalatunk van arról, hogy a saját dolgainkról mások, fölöttünk határoznak. „Nehogy most ennek a továbbéléséről lehessen és legyen szó! Amikor megint nélkülünk döntenek – rólunk! Kiegészülve egy másik oldallal...” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 25.)

*

Hasonló redukció a politikai és a gazdasági témák illesztése során is bekövetkezik. A tárgyalások kiindulópontja, hogy – úgymond – gazdasági és szociális válságba jutott az ország. A három oldal közötti Alapmegállapodás a gazdasági és a politikai kiútkeresést egyenrangúnak tünteti fel és azonos ütemű munkát irányoz elő. De ez az „azonos ütem” legfeljebb a szakbizottságokban érvényesül.

Kezdtől fogva az tapasztalható, hogy a gazdasági és szociális feszültségek, konfliktusok problémája alárendelődik a politikának – a pártcsatározások eszközévé válik. Nem tekinthető véletlennek, hogy a társadalmi oldal már az indulásnál szükségét érzi figyelmeztetni: „a gazdasági válság kérdéseivel és szociális kihatásaival összefüggő megfontolások nem képezhetik politikai taktika és választási harc részét, tehát a politikai egyeztető tárgyalásokon nem kerülhetők meg e kérdések” (Jegyzőkönyvi kivonat a Politikai Egyeztető Tárgyalások előkészítéséről. 1989. június 14., 16., 19., 20.). Azért is szükséges a gazdasági racionalitás és a szociális biztonság konszenzusára törekedni, mert a szociális feszültségek a gazdasági és politikai konszolidáció akadályává válhatnak (Jegyzőkönyv az II/2 számú munkabizottság üléséről. 1989. augusztus 24.).

Míg a szeptember 18-án bekövetkező politikai megállapodásig a „politikai középszintet” tucatnyi alkalommal hívják össze, addig a gazdasági középszintet – a június 29-i technikai megbeszéléstől eltekintve – egyszer sem. Nincs foganatja a Harmadik Oldal részéről történő sürgetéseknek, tiltakozásoknak. Bár a gazdasági és a politikai válságkezelés egyforma fontosságúnak lett kimondva, a gazdasági kérdések politikai egyeztetése nem halad és – miután a pártok szeptember 18-án elérték a fő céljukat – gyorsan elhal.

A Harmadik Oldal szóvá teszi, hogy az MSZMP-t a tárgyalásoknak csak a politikai oldala érdeklő: „Szeretnénk, ha az alapmegállapodás szellemének megfelelően a gazdasági kérdések megtárgyalása azonos jogokat és azonos elbírálást élvezne a politikai kérdések megtárgyalásával.” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. szeptember 15.)³

Egy árulkodó apróság. Felvetődik, hogy a politikai átalakulással kapcsolatos érdekesebb tárgyalásokról a rádió és a televízió rendszeresen adjon fő műsoridőben egyórás tájékoztatást. Arra a kérdésre, hogy ez vonatkozik-e a gazdasági témákra is, Pozsgay Imre válasza: „Nekik ezt külön kell rendezniük” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. július 6.).

*

A tulajdon problémája szigorúan véve a gazdaság területére tartozik, de – miközben az erre szakosodó gazdasági bizottság munkája nem váltott ki politikai érdeklődést – az alkotmánymódosítás előkészítése miatt mégsem lehetett megkerülni. Az I/1 számú politikai szakbizottság és a politikai középszint kénytelen volt foglalkozni a tulajdonreform kérdésével.

A társadalmi oldalon rendszeresen érvelnek amellett, hogy a különböző közösségi tulajdonformák képezik az ország nagy gazdasági tartalékát. A dolgozók – úgymond – képesek arra, hogy gazdaságilag racionális döntéseket hozzanak, és ezt a lehetőséget érvényesíteni kell az ország javára (Jegyzőkönyv a II/3. számú munkabizottság üléséről. 1989. július 26.). Ezért a Harmadik Oldal kitüntetett szerepet szánna a köztulajdon azon változatainak, melyeket egyértelműen meg kell különböztetni az – úgymond – „legkevésbé társadalmiasított” állami tulajdontól. Nevezetesen, a szövetkezeti tulajdont és az önkormányzati tulajdon különböző fajtáit: a helyi, valamint a termelői önkormányzati tulajdont. Ez utóbbi értelmezése során elhangzik: „a harmadik tárgyalófél több szervezete is az önkormányzati tulajdont nemcsak a területi értelemben használja, hanem termelési önkormányzat, vagy hogy pontosabban fogalmazzunk, közvetlenül társadalmiasított, vagy hogy még érthetőbb legyen, öngazgató tulajdonban gondolkodik” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 30.).

Ha az eredetileg javasolt „termelői öngazgatósi tulajdon” kifejezés nem is, de hosszú viták eredményeként egy gyengébb változata bekerült az Alkotmány tervezetének (majd az 1989-es Alkotmánynak)

a szövegébe: „Az állam elismeri a termelői öngazgatás, valamint az önkormányzat tulajdonának létrejöttét és működését.” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. szeptember 15.) Más kérdés, hogy az 1990-es új Országgyűlés egyik első intézkedése e passzusnak az Alkotmányból való törlése volt. (Lásd erről az „Utóhang”-ban.)

Bár nem a termelői közösségi tulajdon konkrétságával, de azzal hasonló irányú elképzelésének ad hangot a vitában Somogyvári István, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője: „nem hiszem, hogy azt fel kívánná adni a magyar társadalom, hogy alapvetően a dolgozó emberek társadalma kívánunk lenni, s nem a tőkés társadalma” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 30.). Egy másik résztvevő, a tárgyalások tapasztalatait összegező Szalai Erzsébet viszont – a magyarországi hagyományok ismeretében – „haveri kapitalizmust” prognosztizál.⁴

(Ehhez a dilemmához illeszkedik, hogy az EKA delegációjának egyik megfogalmazása szerint a munka „az állam-szocializmus hitelét veszített kategóriája”. Jegyzőkönyv az I/1 számú munkabizottság üléséről. 1989. július 17.)

Érdemes megemlíteni, hogy a Harmadik Oldal bizottsági munkájához készített előzetes szakértői anyagokban az állami tulajdon jövőjéről három lehetséges megoldási irány körvonalazódott. Mindhárom javaslatban közös: célnak tekinti, hogy a bérmunkás-lét megváltoztatásával alkotó és termelő energiákat szabadítson fel.

1. A munkástulajdon 1956-ra hivatkozó változatában felsejlik „a bürokrata államszocializmus uralmát megdőntő munkás-öngazgatás rendszere”, az „üzemi munkásönkormányzat”. Alapgondolat, hogy az eredményben-eredményességben érdekeltté váló dolgozók meg tudják oldani a közös feladatokat. Az anyag felidéz egy 56-os követelést: „a munkástanácsok intézzék az ország gazdasági ügyeit”. Elképzelését megpróbálja összekapcsolni Pozsgay Imrének egy 1987 végi kijelentésével: „távlatilag az öngazgatású közösségi tulajdonformát kellene megtenni az összes többi tulajdonforma szerveződési-működési centrumává. A két szélső szélén húzódná meg az állami és a magántulajdon.”

2. A másik javaslat az alulról építkező tulajdonlás lehetőségeit keresi és bevezeti a köztulajdonos fogalmát. A köztulajdonos a közösségi tulajdonlás képviselője. A koncepcióban ez a közösségi tulajdonlás adná az alapvető tulajdonosi formákat, amit „ésszerű mértékig kiegészíthet a saját (privát) tőkéből vásárolt magántulajdon, vagy

szük körben az állami tulajdon.” Köztulajdonos elsősorban helyi szervezet lehet: területi egység, faluközösség, egyetem, város stb. „Ezek a szervezetek a birtoklás jogát adnák tovább intézményeknek vagy különböző társulási formákat hoznának létre a vállalatok működésére.” A munkavállalók kezdeményezésére alakulhatnának öngazgató, önkormányzó működések, melyek hozzáilleszthetők a közösségi tulajdonhoz.

3. Egy harmadik javaslat szerint a nemzetgazdaság szempontjából nem az állami tulajdon csoporttulajdonná (azaz egy másik fajtájú monopolisztikus tulajdonná) alakítása a leginkább gazdaságos megoldás. Gazdaságosabb nála, ha az állami tulajdont pályázat útján előre meghatározott időre bérbe adják dolgozói közösségeknek. Ez a köztulajdon egy része fölött nem tulajdonjogot, hanem felelős használati jogot biztosít. Egyúttal lehetőséget (sőt, alapvető érdekeltséget) teremt abban, hogy a közösség tagjai saját ügyükként kezeljék feladataik megtalálását és elvégzését. A termelő közösség maga szervezi a működését.

Ebben a koncepcióban a nyereség két részre oszlik: szétszított jövedelemre és fejlesztésre. Az „önszervező” dolgozók vállalkozói szemléletét és hosszú távú érdekeltségét biztosítja, hogy a nyereségnek fejlesztésre fordított része után névre szóló vállalati vagyonjegyet kapnak, ami után élethossziglan osztalék jár.

Állampárti előzmények

A nyolcvanas évek végén az MSZMP egyfajta gyűjtőpártként létezett: a direkt karrieristáktól eltekintve többnyire olyan – a társadalmi közéletet formálni vagy legalábbis abba bekapcsolódni akaró – egyének és csoportok halmazaként, akik eszmei meggyőződésükkel (alapelveikkal) szemben, jobb híján, hajlandók voltak vállalni a kisebb-nagyobb kompromisszumokat. Némileg sarkítva: különböző osztályálláspontok megnyilatkozásának és küzdelmének a terepeként létezett. A párton belüli fő ellentét – immár több évtizede – a két szélső irányzat, az úgynevezett ideológiai fundamentalisták és a liberális reformerek (akkori szóhasználat: a rinocéroszok és a hódok) között feszült. A hagyományos fundamentalista eszmények közé tartozott a párt korlátlan társadalmi és politikai hatalma, államilag centralizált gazdaságirányítás (tervutasítás), a pártideológia monolitikus uralma a tudományban és a kultúrában, általános foglalkoztatás, a

munkavállalók (bérmunkásság) jövedelmének nivellálása (nagyobb jövedelemkülönbségek kialakulásának megakadályozása), az egészségügyi és kulturális alapellátás állampolgári jogon való biztosítása, bizonyos mértékű szociális biztonság garantálása, egyértelmű és egyirányú keleti elkötelezettség, integrálódás az úgynevezett keleti tömbbe, feltétlen ragaszkodás a KGST-hez és a Varsói Szerződéshez. A fundamentalisták jelentős részét – a hatalmi szempontok mellett – egyfajta történelmi küldetéstudat is mozgatta. A párt és az állam legitimálását (társadalmi elfogadtatását) a társadalmi igazságosságra, viszonylagos anyagi egyenlőségre, szociális gondoskodásra való hivatkozással kívánták megalapozni.

A reformszárny radikálisai mindentől alapvetően eltérő nézeteket vallottak. Leegyszerűsítve – többek között – az alábbi változtatások szükségességét hirdették meg. A pártállammal a jogállamiságot, a monolit pártrendszerrel a politikai pluralizmust, a monolit pártideológiával az ideológiai és kulturális szabadságot (azaz az ideológiai beavatkozás megszüntetését), a centralizált tervgazdálkodással a piacgazdaságot, a keleti orientációval a világpiacba, a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe (Világbank, Valutaalap) való integrálódás szükségességét, a jövedelmek nivellálásával (az egyenlősdivel) és az ebből fakadó uniformizált fogyasztással szemben a jövedelemkülönbségekkel való anyagi ösztönzést, illetve ennek következményeként a fogyasztási struktúra differenciálását (az egyéni fogyasztás pluralizmusát), a centralizált gazdaságirányítás pazarlásaival szemben a piaci versenyből származó gazdaságosságot, az általános foglalkoztatottsággal szemben a piaci verseny által feltételezett munkanélküliség elfogadását, az elvi (redisztribúciós) szociálpolitikával szemben piaci szempontú szociálpolitikát, a kultúra központi irányításával szemben a piacgazdaság részévé való integrálását (vesd össze: „áru-e a kultúra?” vita), a rendszer politikai integrálásával szemben öntörvényszerűségekre (ún. alrendszerre) történő tagolását. A reformszárny a hatalom legitimálását egyfajta gazdasági és politikai szabadsággal, ennek részeként a sokoldalú fogyasztási lehetőségekkel kívánta elérni.

A két szélső irányzat között a mindenkori pártcentrum kísérelt meg – összeegyeztetve az összeegyeztethetlent – taktikai egyensúlyt teremteni. Ennek jegyében egyidejűleg próbálta meg mindkét felet, ha nem is jóllaktni, de hatalmi éhségüket csillapítani. Az eredmény: egyfelől gyakorlati eklektika (kettős intézményrendszer, kettős ideológiájú sajtó, könyvkiadás), másfelől elméleti hibrid (szocialista piacgazdaság, tervpiac, szocialista pluralizmus). Az összeegyeztetési

szándék eszközeként lett meghirdetve az úgynevezett kétfrontos harc. Ennek egyik elemeként – a nemzetközi vagy a hazai erőviszonyok alakulása szerint – a pártcentrum hol az egyik, hol a másik irányzatra próbált inkább támaszkodni.

A hetvenes évek végétől fontos változások mentek végbe a magyarországi társadalomban. Egyre erőteljesebben érvényesült a gazdasági szemléletben és kapcsolatokban, az ideológiában, a fogyasztási szokásokban stb. a nyugati orientáció. Az így keletkező új lehetőségek és szükségletek kedveztek egy nyugati (polgári) típusú és szemléletű technokrácia (közgazdászok, menedzserek, bankügyi szakemberek) kitermelődésének. Ezek a szakemberek tudásukkal szolgálták a pártvezetés által meghatározott célokat, de szaktudásuk egyúttal a pártállam bomlasztását is elősegítette. Az általuk alkalmazott eszközök végső soron összeegyeztethetetlenek, inadekvátak voltak a hagyományos pártállami célokkal. A pártcentrum a tervgazdálkodás racionalizálását akarta – ehelyett piacgazdasági típusú racionalizálás kezdődött. A pártcentrum az életszínvonal emelésével a rendszer (és saját maga) legitimálását akarta – ehelyett az ország eladósodása, gazdaságilag függő helyzetbe kerülése következett be. A pártcentrum a hivatalos ideológia és értékrend elfogadtatását akarta – ehelyett a sokoldalú kapcsolatok, a nyugati „kinyílás” következtében annak látványos „fellazulása” következett be.

A vázolt folyamatok (és az erőviszonyok általuk végbement megváltozása) következtében az úgynevezett liberális reformszárny egyre nehezebben viselte el a fundamentalisták gyámkodását, egyre kevesebb hajlandóságot mutatott a velük való kompromisszumra. Emancipációs törekvéseiknek kedvezett a gorbacsovi politika, amely jelentős mértékben megnövelte a hagyományos pártdogmatizmus ellenzékének a mozgásterét. A második gazdaság kialakulása és a hivatalos hatalom részéről történő – kényszerű – legitimálása („átfestése feketéből szürkére”) megnövelte az egyének saját társadalmi erejükbe vetett hitét, állampolgári önbizalmát. Beindult a legkülönbözőbb civil csoportosulások (társadalmi egyesületek) létrehozása. Megkezdődött az 1948-ban felszámolt pártok újjáalakítása. Egyes MSZMP-vezetők is új politikai szervezetek megteremtésén munkálkodtak.

A nyolcvanas évek közepére már lényegében megszűnt az az erőegyensúly, amely több mint két évtizeden át lehetővé tette a pártcentrum számára, hogy a két szélső irányzat közötti kompromisszum megtestesítőjeként a párton belüli egyensúly biztosítóka legyen. A hivatalos ideológia, a tervgazdálkodás, az állam pártirányítására

való törekvés defenzívába kerülése következtében nemcsak a fundamentalisták, hanem a pártcentrum alól is egyre inkább kicsúszott a hatalmi-politikai talaj. Mindez egyrészt a liberális reformszárny radikalizálódását, másrészt a centrum egy részének a fundamentalistákhoz való közeledését, a hozzájuk való objektív átcsúszását eredményezte. A párton belüli irányzatok küzdelme a pártvezetésen belüli küzdelmekben csapódott le. A liberális szárny képviselői reformköröket hoztak létre, pluralizmust (platformszabadságot) követeltek, egyes képviselőik új politikai szervezetek létrehozásával adtak nyomatékot megnövekedett erejüknek. Az ekkor már a másik oldalra sodródott főtitkár viszont néhány reformpárti kisember (Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Király Zoltán és Lengyel László) pártból való kizárásával kívánt példát statuálni és akciójával a vezetés liberális szárnyát figyelmeztetni. A hatalmi harc fontos állomása az 1988. májusi pártértekezlet, ahol a liberálisok és a pragmatikus centrum összefogásával Kádár Jánost leváltják, továbbá a fundamentalisták, valamint a hagyományos centrum lényegében valamennyi képviselőjét kiszorítják a vezetésből.

Ebben az időben Magyarországon rövid idő alatt olyan változások mentek végbe, amilyenekről évtizedeken keresztül, sőt még néhány hónappal korábban is – ahogy mondani szokták – „álmodni sem lehetett”. A kialakult helyzetben mind a reformszárny, mind az új politikai ellenzék jelentős része némiképp megijedt a saját bátorságától. A későbbi fejlemények arról tanúskodnak, hogy – a gorbacsovi liberalizálás ellenére, a civil társadalom eszmélése ellenére, a gazdaságpolitikában a piacgazdaság irányában mutató változások (második gazdaság, magánvállalkozás, társasági törvény, munkanélküliség legalizálása stb.) ellenére – a szerveződő politikai ellenzék vezetői és az úgynevezett reformkommunisták egyaránt tartottak a vereséget szenvedett konzervatívok ellenakciójától.

A pártvezetésben bekövetkezett változások utáni körülbelül egy esztendő tényleges kettősség jellemzi: a konzervatív visszarendeződtől való félelem és a követelések radikalizálódása. Az új pártvezetés és a politikai ellenzék közötti „kötélhúzás” a hatalom körüli kérdésekben (elsősorban a többpártrendszer megteremtésének és szabad választások kiírásának kérdésében) csúcsondik ki. Az ellenzéki pártok – érthető módon – a többpártrendszer bevezetését követelik. Az MSZMP vezetői csak fokozatosan – részben belső, részben társadalmi nyomásra – jutnak el e követelés elvi, majd gyakorlati elfogadásához. Ebben a folyamatban nem kis szerepet játszik Alekszandr Jakovlevnek, a

peresztrojka SZKB KB-n belüli fő ideológusának, a többpárti szocializmusról hangoztatott elképzelése. 1988 októberében az MSZMP vezetése úgy foglal állást, hogy nem a többpártrendszerrel, hanem az azt követő anarchiától kell félni. 1988 novemberében Szűrös Máttyás és Pozsgay Imre is arról beszél, hogy a többpártrendszer bevezetéséről nem az MSZMP, hanem a társadalmi akarat, a társadalmi fejlődés dönt. Ugyanakkor 1989 februárjában az MSZMP Központi Bizottsága már a többpártrendszer mellett foglal állást.

Érdekesen tükröződik az erőviszonyok változása a főtitkár, Grósz Károly megnyilatkozásaiban. Grósz 1988. végi kijelentése szerint, az MSZMP nem kívánja megosztani a hatalmat: a politikai pluralizmust az egypártrendszer keretei között kell megvalósítani, és a szocializmust elfogadók (marxisták és nem marxisták) koalíciójának kell irányítani az országot. Még 1989 májusában (negyedévvél a Központi Bizottság említett döntése után) is azt vallja, hogy legkorábban hat év múlva lehet szó többpártrendszeri választásokról. Az MSZMP más vezetői ugyanerről a kérdéstről másként vélekednek és – mint ez különböző 1989 első felében elhangzott megnyilatkozásaikból kitűnik – fő ellenfélnek az esetleges visszarendeződési kísérlet potenciális bázisát képező fundamentalistákat tekintik. Nyers Rezső felveti, hogy a fundamentalisták váljanak ki az MSZMP-ből. A párt budapesti reformköre az elszigetelésüket javasolja. A párt ellenőrző bizottsága érvényteleníti Bihari, Bíró, Király és Lengyel kizárását. Egyes reformkörök a pártot a hatalom gyakorlására méltatlannak, a Minisztertanácsot pedig kormányzásra alkalmatlannak minősítik. A budapesti reformkör szorgalmazza több pártvezető valamennyi funkciójának megszüntetését. Május 8-án az MSZMP Központi Bizottsága Kádár Jánost pártelnöki tisztségéből is felmenti és megszünteti központi bizottsági tagságát. Tabajdi Csaba a Központi Bizottság külügyi osztályának helyettes vezetője – az ekkor már egyre inkább a fundamentalistákhoz számított – Grósz Károly lemondatásának szükségességéről nyilatkozik.

Az MSZMP-ben jól látható hatalmi harc folyik a vezetők és az aktív párttagok (reformkörök, illetve fundamentalista csoportok) részvételével. Merthogy a gazdaságban konfliktus konfliktust követ. Az országban – a kormány ismétlődő áremelése következtében – romlik az életszínvonal és nő az elégedetlenség. A forintot többször leértékelik. Szinte naponta lehet hallani tüntetésekről, sztrájkokról, sztrájkfenyegetésekről. Hivatalos adatok már – az ekkor sokkoló nagyságú – tizenötezer munkanélkülről szólnak. Ismétlődő kezdeményezések

történnek parlamenti képviselők visszahívására. Az MDF a Németh-kormány lemondását és válságkormány létrehozását szorgalmazza.

A reformszárny – a gazdasági csődhelyzetnek és a lakosság kormányozhatatlanná válásának veszélye mellett – attól is tart, hogy a pártvezetésből frissen kiszorított fundamentalisták megpróbálják kihasználni a népszerűtlen intézkedéseket meghozó politikai vezetéssel, illetve a kormányzati intézkedésekkel szemben elégedetlenkedő tömegeket. Ebben a helyzetben a reformerek nem véletlenül keresnek maguknak taktikai szövetségest, és nem véletlenül tájékozódnak a – pozícióikra kevésbé veszélyesnek gondolt – polgári ellenzék irányában.

Út a Nemzeti Kerekasztal végkifejletéhez

A tárgyalások végeredményének magyarázatához fontos összetevő a két megtartott plenáris ülés (június 13. és június 21.) – de a szeptember 20-i középszintű gazdasági egyeztetés sem mellőzhető.

A Nemzeti Kerekasztal június 13-án az Országházban tartotta első plenáris ülését Szűrös Mátyásnak, az Országgyűlés elnökének az elnökletével. Bevezetőjében Szűrös leszögezi: „az ország lakossága, a világ magyarsága tekintetét most a magyar népfeliséget jelképező Országházra veti. Mindenki várakozással tekint a magyar–magyar tárgyalásokra, amelyek lezárhatnak egy korszakot és megnyithatnak egy korszakot”.

Ezt követően a három tárgyalófél szóvivői ismertették az általuk képviselt fél szándéknyilatkozatát.

Grósz Károly, az MSZMP küldöttségének vezetője a következőket emelte ki. Az MSZMP szakítani akar a sztálini modell minden maradványával, és szocialista jogállam kiépítésére törekszik. 1988. május óta az ország fokozatosan távolodik a régi hatalmi szerkezettől. 1989. február óta az MSZMP feladatának tekinti, hogy békés átmenetet találjon a többpártrendszeren alapuló, a pártok versengését feltételező képviseleti demokráciába. Az 1988. májusi, 1989. februári döntések és a mostani tárgyalások azoknak a reformtörekvéseknek a gyümölcsei, melyek az MSZMP-ben több évtizede jelen vannak. A korábbival ellenkező előjelű sematizmus lenne, ha az elmúlt negyven évet differenciálatlanul egybemosnánk, és csak a hibákat látnánk meg benne. Vállalható örökséget is fel tud mutatni a hiteles tényfeltárás. De a politikai lehetőségeket is alapvetően meghatározza

az ország eladósodása, a gazdasági stabilitás hiánya. Ezért szükséges, hogy a gazdaság stratégiai kérdései a jogállamba való átmenettel azonos súllyal szerepeljenek a tárgyaláson. „A békés politikai átmenet a többpártrendszerre csak akkor nem vezet destabilizálódáshoz, az állam és a gazdaság működésképtelenné válásához, ha társadalmi megegyezés születik a terhek méltányos elosztásáról. Ellenkező esetben nyilvánvalóan teljesíthetetlen anyagi követelések eszkalációjával kell szembenéznünk. A követelések és tiltakozások lavinája megbéníthatja az ország életét, veszélyeztetheti a gazdaság konszolidációjához nélkülözhetetlen stabilitást. Gondosan mérlegelnünk kell tehát, hogy milyen további áldozatokat kérünk a társadalom egyes rétegeitől”. Az MSZMP „sürgetőnek tartja a teljesítményelvű differenciálódást, de síkra száll azért is, hogy a teljesítménnyel nem indokolható társadalmi különbségek mérséklődjenek. Törekszik a gazdasági hatékonyságra, de ezt össze kívánja egyeztetni a társadalmi szolidaritással. Célul tűzte, hogy a magántulajdon hasson serkentőleg a gazdasági teljesítményre, de nem mond le a hatékonyan működő közösségi tulajdon meghatározó szerepéről”.

Grósz szerint a tárgyalásokon azt kell megalapozni, hogy „a választások után – minél több kérdésben – közösen vállalható programokkal rendelkezünk. Ez ugyanis a feltétele annak, hogy működőképes kormányzati koalíció jöjjön létre, és elkerülhessük, hogy a magyarországi többpártrendszer a kicsinyes pártharcok tengerébe fulladjon. Ezért azt kell keresni, ami összeköt, nem pedig azt, ami elválaszt bennünket. Meggyőződésesem ugyanis, hogy a most kezdődő tárgyalások kiérlelhetnek egy majdani életképes koalíciót”.

Az Ellenzéki Kerekasztal szándéknyilatkozatát Kónya Imre ismertette. Kónya alap gondolata (ezzel kezdi és zárja beszédét), hogy Magyarország – jog szerint – a magyar nép tulajdona, és elérkezett az idő, hogy a nép önmagát megszervezze, birtokba vegye az országot, saját hazáját. Az előadó a magyarságot ismételten öngazgatásra vágyakozó népnek minősíti. A létrejövő független szervezeteket annak tüneteként értelmezi, hogy a társadalom „kezébe akarja venni sorsának irányítását. Ennek elősegítése nemcsak erkölcsi kötelességünk, hanem mindannyiunk közös érdeke”.

Az Ellenzéki Kerekasztal célja – hangsúlyozza Kónya – olyan helyzetet teremteni, amely önkormányzást biztosít a nemzetnek. A beszéd folytatásából kiderül, hogy Kónya nemzeti önkormányzás, a nép hatalmán valójában a képviselői demokráciát érti: „A népakarat folyamatos érvényesítésének kipróbált, megbízható formája a

képviselési demokrácia. Megteremtésének békés módszere a szabad választás.” (Megjegyzendő, hogy a nyolcvanas évek végén a sajtóban és a közgondolkodásban igen elterjedt, a legkülönbözőbb szervezetek által használt öngazgatás, önkormányzás, önszerveződés kifejezések elsősorban a közvetlen demokráciára, a személyes aktivitáson nyugvó részvételi demokráciára utalnak. Kónya, taktikai eszközként, átveszi ezeket a kifejezéseket, de – pártmegfontolásból – egészen más tartalom csomagolására használja.) Ezzel kapcsolatban érdemes még egy gondolatot idézni az EKA szándéknyilatkozatából. „Nem kívánunk a nép feje fölött, annak megkérdése nélkül részesedni a hatalom gyakorlásában. Célunk az, hogy valóban hazánk polgárai dönthesse- nek, és döntsenek is arról, hogy kiket, milyen politikai erőket bízunk meg a hatalom gyakorlásával a választásoktól a választásokig terjedő időszakra.”

Az ország – közelmúltból fakadó – állapotát Kónya a következőkkel jellemzi. 1. Az összeomlás állapotában lévő gazdaság. 2. Működésképtelen társadalom. 3. Tömeges elszegényedés. 4. „A megfélemlített és reményét vesztett népek alamizsnaként juttatnak néhány morzsát: a magánszférában elismertek bizonyos szabadságokat és nagylelkűen megengedték, hogy az emberek önmaguk kizsákmányolásával elviselhető körülményeket teremtsenek maguknak.” 5. A szűk hatalmi elit magánügyeként kezeli közös ügyeinket.

Előadásában ismerteti, hogy milyen célokért szükséges áttérni a többpárti demokráciára. 1. A gazdaság működőképesé tétele. Az összeomló gazdaság naponta ezrek sorsát temeti maga alá – fogalmaz Kónya –, és az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalócsoportját is a nyomorgókhoz sorolva hozzászól: „Rajtuk, azaz rajtunk semmilyen gazdasági demagógia nem segít. A gazdasági zuhanás megállításának előfeltétele a politikai rendszer megváltoztatása.” 2. Önkormányzat a nemzetnek. 3. Emberi jogok, munka és kenyér biztosítása minden honpolgárnak. 4. A politikai erkölcs megújulása.

Kónya röviden szól a politikai rendszerváltás utáni időszakról is. Ennek néhány főbb ismérve: 1. Néphatalom. „Nyomatékosan leszögezzük: az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei nem azért ültek le a tárgyalóasztalhoz, hogy a hatalomból maguknak egy-egy részt kiharítsanak, hanem azért, hogy olyan helyzetet teremtsenek, amelyben maga a nép szerezheti meg a hatalmat saját magának.” 2. Nemzeti megbékélés, melynek kezdete a forradalom mártírja- inak újra eltemetése. 3. Fegyveres erő teljes mellőzése a politikai konfliktusok megoldásából. 4. „Az erős parlamenti ellenzék minden

parlamentari demokrácia alapintézménye, amely a kormány működését ellensúlyozza.” 5. „A hatalom alapja a népfeltség. A szuverenitást egyetlen politikai erő sem sajátíthatja ki, és nem nyilváníthatja magát népakarat letéteményesévé.”

A harmadik oldal, a civil társadalom képviselői – mind az MSZMP-től, mind az ellenzéki pártoktól eltérően – nem politikai-taktikai szerepet szántak a tárgyalásoknak, hanem az állampolgárok mindennapi helyzetének, életének konkrét javítását. A társadalmi szervezetek álláspontját Kukorelli István alkotmányjogász vázolja. Abból indul ki, hogy a három tárgyalócsoport különválasztása sok mindent kifejez, de sok mindent el is takar. Ez az ülésrend nem képes megjeleníteni a társadalom sok jelentős törésvonalát. Nem vitatható – állapítja meg – az MSZMP és az ellenzéki pártok szembeállítása. Ugyanakkor az ülésrend elfedi, hogy „az ország kezd kettészakadni, a pártokba szerveződő közéleti emberekre, az úgynevezett elitekre és a pártosodni nem kívánókra; fővárosra és vidékre, tőkeerősökre és szegényekre”. A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain résztvevő társadalmi szervezetek között is vannak – az új pártokhoz hasonlóan – olyanok, amelyek semmilyen infrastruktúrával nem rendelkeznek. Mégis, e szervezeteket a pártokkal mint pártokkal állítja szembe a helyzetük – a hatalmon levő és az ellenzéki pártokkal egyformán. A társadalmi szervezetek érdeklődése ugyanis – szemben a pártokéval – nem korlátozódik a nagypolitikára, ők elsősorban emberekben, társadalomban gondolkodnak. A pártoktól eltérően nem a hatalomban való részesedés a céljuk, hanem elsősorban az érdekvédelem, a közösségteremtés. Végső célkitűzésük a társadalmi centrum megőrzése, illetve az ezt veszélyeztető – a hatalmi logikából következő – szélsőségekkel szembeni fellépés. Kurucos mentalitásra vall és illúzió a többpártrendszerrel való átmenettől automatikusan azt várni, hogy egy csapásra orvosolni fogja társadalmi és gazdasági bajainkat. Az átmenet csak akkor lehet eredményes, ha nem szakadnak el egymástól a politikai és gazdasági reformfolyamatok. A társadalmi szervezetek elvetik azt a szemléletet, amely nem a valós társadalmi helyzethez és adottságokhoz, hanem elvont értékekhez és mintákhoz akar igazodni. Tisztában kell lennünk azzal – hangsúlyozza az előadó –, hogy a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain nincs képviselve a „sokat emlegetett csendes, vagy elhallgattatott többség”. Az legfeljebb távolságtartó, tiszteletbeli megfigyelőként van jelen. Ebből következően óriási veszélyforrás a tárgyalássorozat tényleges társadalmi hatása, eredményessége számára „a társadalmi fogadóképesség hiánya”. Most minden párt megcélozza a csendes többséget:

feladatának tekinti, hogy – akár demagógia segítségével – aktivizálja, és maga mögött sorakoztassa fel a politikailag passzív rétegeket. De változatlanul érvényes a közhely: egyetlen program sem lehet sikeres tartós támogatottság nélkül. Ezért a direkt politikai harc, demagóg jelszavak helyett „politikai és gazdasági stabilizátorokat kell felépíteni. Ilyen gazdasági stabilizátor lehet például a közterhek arányosabb elosztása”. Kukorelli keresi a választ: Miképpen lehet elérni, hogy a társadalom a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásait a saját ügyének tekintse? A következő megoldást javasolja annak elősegítése érdekében, hogy oldódjon a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásaival szembeni közömbösség: a csendes többséget gazdaságilag kell érdekeltté tenni, hogy bekapcsolódjon az átalakulási folyamatokba. „Kezdeményezzük közösen a helyi társadalmak szintjén hasonló fórumok, kerekasztalok létrejöttét. Ha ezt a már több helyen elkezdődött munkát nem folytatják tovább, és nem végzik el, a mi munkánk az elitek párbeszéde marad.”

Már a szándéknyilatkozatokból is jól látható, hogy a tárgyalófelek alapvetően eltérő koncepciókat képviselnek. Annak ellenére világosan megmutatkozik a köztük levő lényegi nézetkülönbség (a célok és eszközök döntő különbsége), hogy politikai-taktikai megfontolások miatt a szándéknyilatkozatok visszafogottak, rugalmasak, a kompromisszumkötés, a megegyezés készségével születtek, ezért számos kérdésben tompítják, illetve elfedik a tényleges véleményeltéréseket. Az MSZMP – mint a főtitkár szavaiból kitűnik – elsősorban a fennálló, szocialistának nevezett rendszer megmentését, „átmentését” akarja elérni. Az elképzelt cél: a sztálini modell felszámolása. Eszköz: békés átmenet a szocialista többpártrendszerre. A kívánt eredmény a szocialista jogállamiság. Ez a kontinuos átmenet koncepciója: modellváltás igen, rendszerváltás nem. A hangsúly a szerves hatalmi kontinuitáson van. Ennek megfelelően emeli ki Grósz, hogy a sztálini modell lebontása már több évtizede elkezdődött (ennyiben a békés átmenet az óhajtott demokratikus szocializmusba már régóta tart), és e folyamatban a döntő érdem az MSZMP-n belüli reformereké. Ebben a megközelítésben az úgynevezett demokratikus ellenzék egyetlen feladata, hogy ne akadályozza ezt a szocialista jogállamiságba tartó folyamatot. E „szolgálat” fejében, passzív semlegességének jutalmaként az MSZMP helyeket, pozíciókat enged át az ellenzék azon részének, amely végső soron elfogadja a „létező szocializmust” – vagyis számára a politikai hatalom gyakorlásában jelképes részvételi lehetőséget biztosít. A főtitkár vágyaiban egy olyan koalíció körvonalazódik, amely ideológiájában és politikai gyakorlatában antika-

pitalista. Ezen antikapitalista koalíció – hatásaiban, eredményeiben – nemzetmentő, ezáltal az MSZMP politikai folytonosságát elősegítő. Grósz elismeri, hogy a pártelitre – és általában a politikai elitre – nézve a fő fenyegetést egy politikai destabilizálódás lehetősége jelenti. Átlátja, hogy a politikai stabilitás számára elsődleges veszélyforrás a gazdasági stabilitás hiánya. A kulcsterület tehát a gazdaság. Ha nem sikerül megvalósítani és a társadalommal elfogadtatni a közterhek arányos megoszlását, akkor számolni kell a lakosság elégedetlenségével, a társadalmi tiltakozások hullámával. Ez pedig elkerülhetetlenül az államhatalom és az állampolgárok közötti ellentét növekedéséhez és válságos politikai helyzethez vezet. Grósz logikájában tehát a politikai hatalom megosztásának egyedüli célja: a gazdasági felelősség megosztása, azaz kormányzati partnereket találni az ország leromlott állagú gazdaságának további működtetéséhez. Olyan gazdaságot akar, amelyben az állami tulajdon dominál, és olyan államot akar, amely – a feszültségoldás, konfliktuscsökkentés érdekében – erőteljesen beavatkozik a társadalom (a civil társadalom, a magánpolgárok társadalma) életébe, szerveződésébe (a társadalmi különbségek mérséklése, az anyagi terhek méltányos elosztása).

Az ellenzéki pártok vezérszónokának az egyeztető tárgyalások megkezdésekor elmondott programbeszédében megmutatkozik: ők azért tárgyalnak, mert helyet akarnak kapni a politikai hatalomban. (A gazdaság rendbetételével majd később, csak ezt követően kívánnak foglalkozni.) Fő követeléseik: a többpártrendszer bevezetése, szabad parlamenti választások, új Alkotmány.

Míg az MSZMP szónoka megreformált szocializmusban gondolkodik, addig az Ellenzéki Kerekasztal képviselőjének szeme előtt a jóléti kapitalizmus célja lebeg. Az MSZMP a békés átmenet fő veszélyeztetőjét a politikai hatalom destabilizálódásában látja, és ezért retteg bármiféle diszkontinuitástól, az Ellenzéki Kerekasztalba tömörült pártok viszont bizonyos instabilitásban érdekeltek: az MSZMP helyzetének megingatásában, ami lehetővé teszi hatalmi pozícióinak átvételét, megszerzését. Ennek megfelelően: míg Grósz a gazdaság konszolidálását jelöli meg a döntő feladatnak és a politikai átalakulásokkal szemben is elsődlegesnek, addig Kónyának szükségképpen a politika primátusát, a politikai rendszerváltás elsődlegességét kell hirdetnie. Természeteszerű tehát, hogy Grósz-szal szemben azt hangsúlyozza: a gazdasági konszolidáció előfeltétele a politikai átalakulás, új parlamenti választások, a politikai hatalom átadása. Nem véletlen, hogy a kontinuos átmenet koncepcióját kifejítő Grósztól eltérően

Kónya egy diszkontinuus átmenet koncepcióját képviseli. A célok különbségéből logikusan következik a múltértékelés különbsége. Grósz az előző negyven év pozitívumaira, vállalható és továbbfolytatható jegyeire helyezi a hangsúlyt, Kónya szerint viszont az elmúlt évtizedek lényegi következményei: gazdasági összeomlás, tömeges elszegényedés, megfélemlített nép. A későbbi fejlemények alapján naivitásnak vagy taktikus demagógiának kell minősíteni Kónyának a rendszerváltás utánra vonatkozó konkrét ígéreteit és prognózisait (munka és kenyér minden honpolgárnak, a gazdasági zuhanás megállítása, nemzeti megbékélés, a politika erkölcsi megújulása, egy politikai erő sem nyilvánítja magát a népakarat letéteményesének, a hatalmi elit akarata helyett népakarat stb.).

Az Ellenzéki Kerekasztal részéről ismételten elhangzik az a vád, hogy a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain résztvevő társadalmi szervezeteknek nincs önálló arculatuk: ők valójában az MSZMP fiókszervezetei és szócsövei. Meghívásuk – amihez az MSZMP ragaszkodott, az Ellenzéki Kerekasztal pedig sokáig következetesen ellenzett – pusztán azt a célt szolgálja, hogy gyengítse az Ellenzéki Kerekasztalba tömörült szervezetek tárgyalási pozícióit. Valóban, a meghívott társadalmi szervezetek többsége már évtizedek óta működött, és évtizedeken keresztül vagy közvetlen kiszolgálója, vagy legalábbis egyfajta útitársa volt az uralkodó pártnak, illetve az államhatalomnak. És az is nyilvánvaló, hogy az MSZMP számára azért volt fontos e szervezetek jelenléte a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain, mert javaslatainak, elképzeléseinek támogatását remélte tőlük. Három döntő momentum azonban ellentmond az Ellenzéki Kerekasztal azon értelmezésének, hogy az úgynevezett harmadik oldal szervezetei pusztán fiókszervezetei az MSZMP-nek. 1. A pártvezetést hagyományosan kiszolgáló SZOT a Grósz- és a Németh-kormány idején új szerepvállalásra kényszerül. Az új helyzetben (elbocsátások, kezdődő munkanélküliség, jelentős áremelések, az életszínvonal romlása, tüntetések, sztrájkok) a munkavállalók érdekei kezdenek érezhetően szembekerülni az állam, a kormány törekvéseivel, és a szakszervezet (mint definíciója szerint érdekképviselői szerv) többnyire nyíltan a dolgozók oldalára áll a kormányzattal való konfliktusaikban (például uránbányászok tüntetése). 2. Az úgynevezett harmadik oldalon jelenlevő szervezetek közül mind a Münnich Ferenc Társaság, mind a Baloldali Alternatíva Egyesülés csak viszonylag nemrég, és az MSZMP ellenzékeként alakult meg. (A Baloldali Alternatíva a maga önkormányzótársadalom-koncepciójával és általános pártellenességével, bürokráciaellenességével

vel – ezért államellenességével – az MSZMP társadalmi ellenzékeként lép fel. A Münnich Ferenc Társaság viszont elsősorban ideológiai alapon bírálja az MSZMP politikáját.) A friss alakulás és az ellenzéki szerep – minden egyéb különbség ellenére – formailag az ellenzéki kerekasztal társadalmi orientációjú szervezeteivel is rokonítja őket. 3. A kerekasztal-tárgyalások során a társadalmi szervezetek korántsem viselkednek az MSZMP csatlósáiként. Ez több szempontból is nyilvánvaló. Egyrészt a konkrét vitákban legalább annyiszor nyilvánítanak véleményt az Ellenzéki Kerekasztal, mint az MSZMP mellett. (Amely tény önmagában sem nem érdem, sem nem negatívum.) Ennél azonban fontosabb, hogy a pártok vitája során a társadalmi szervezetek lényegében önálló arculatot mutatnak, és – hol „szégyenlősebben”, hol markánsan – a pártokkal szemben többnyire a társadalomnak, a civil társadalomnak az érdekeit képviselik. Ezek a nagyon különböző múltú, jellegű és indíttatású szervezetek a pártokkal való vitában a közös nevezőt a kisemberek, a civil társadalom szempontjainak vállalásában találták meg. Részben egymás hatására, részben a speciális helyzet hatására (fennállásuk óta először kaptak olyan szerepet, hogy autonóm módon nyilvánuljanak meg) emancipálódni kezdtek vazalusi beidegződéseik alól, és kezdték azt tenni, ami fogalmuk szerinti feladatuk: az állam, a párt, a kormányzat által hirdetett elvont általános érdekekkel szemben konkrét, kézzelfogható társadalmi érdekek megjelenítése. A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a társadalmi oldal egyértelműen közelebb áll az emberekhez és mindennapi gondjaikhoz, mint a pártok. Ezért nyíltan számol olyan, az emberekre nézve negatív eshetőségekkel, melyek a megállapodások nyomán esetleg bekövetkezhetnek (növekvő munkanélküliség, gazdasági összeomlás, meglóduló infláció). Ebből következően a hangsúlyokat is máshova helyezi: „A Harmadik Fél legalább annyira fontosnak tartja a társadalmi stabilitást, mint a demokratikus átalakulás jogszabályokkal is alátámasztott folyamatát.” (Jegyzőkönyv az I/6 számú munkabizottság üléséről. 1989. július 26.)

Eszerint nem a nagypolitikával, hanem az emberekkel, a társadalommal és a gazdasággal kell foglalkozni, hiszen a nemzet szempontjából nem a hatalom, a parlamenti politika az elsődleges, hanem az emberek mindennapi életének, megélhetésének a biztonsága. A Kerekasztalnál ülő elitek megállapodhatnak fontos kérdésekről, de ők a nemzetnek csupán töredékét képviselik. A megállapodásokkal kapcsolatos társadalmi fogadókészség hosszabb távon döntően attól függ, hogy miként befolyásolja az emberek élethelyzetét, gazdasági

helyzetét. A többség nem pártosodik, és nem foglalkozik a nagypolitikával – csupán dolgozni és a jövedelméből megélni akar. Ezért a politikai megállapodás tényleges jelentősége nem magában a politikában, hanem társadalmi hatásaiban mutatkozik meg. A legegyöntetűbb és legjobb szándék politikai sorsa is azon múlik, hogy a nem pártosodó többség aktivitását vagy passzivitását, támogatását vagy elutasítását, rokonszenvét, ellenszenvét vagy közönyösségét váltja-e ki. Ily módon a nemzet nagy kérdései sem a politikában, hanem végső fokon a mindennapok szintjén, a társadalomban, a civil társadalomban dőlnek el hosszabb távon. Az egyezkedés csak akkor nem marad az elitek párbeszéde, a többpártrendszerrel kapcsolatos elvárások csak akkor nem maradnak illúziók, ha sikerül a nemzeti kerekasztaltársadalmasítani, azaz a társadalom ügyévé, a helyi társadalmak cselekvő fórumaivá átalakítani.

Mindezek alapján megkockáztatható, hogy az érdemi különbség, a koncepcionális eltérés nem az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal, hanem az úgynevezett harmadik oldal és az első két oldal együttese között húzódik. A társadalmi szervezetek szándéknyilatkozata olyan szemléletmódot és értékrendet képvisel, amely szemben áll a pártokéval – a régiével és az újakéval egyaránt. Mivel azonban a tárgyalások a politikai kompromisszumkeresés céljával jöttek létre, nem a hatalom és a társadalom, a pártok és a társadalmi szervezetek közötti ellentét képezte a vita tárgyát, ez a kérdés nem került a megbeszélések előterébe.

Idekívánkozik egy megjegyzés azzal kapcsolatban, hogy a későbbi tárgyalásokon mindinkább kirajzolódik egy pártok kontra társadalom képlet. A jegyzőkönyvek olvasójának könnyen keletkezhet az a benyomása, hogy a pártok üzleti vállalkozásnak tekintik a képviseleti demokráciát. Azt is keresztülviszik, hogy az új Alkotmányból töröljék a képviselők visszahívhatóságát.

Egy másik példa erre a pártlogikára. Az EKA delegációja számon kéri, hogy egy parlamenti szavazásnál nem érvényesítették a pártfegyelmet: „egészen természetes dolog, hogy minden képviselő a pártja által kidolgozott és képviselt álláspontot támogatja a szavazásnál. Az az álláspont, hogy az országgyűlési képviselő a választói érdekeit köteles szem előtt tartani, valójában egy meghaladott sztálinista típusú, kijáró rendszerű képviselői mandátum csökevényes lecsapódása csupán.” (Jegyzőkönyv az I/6 számú munkabizottság üléséről. 1989. október 11.) Apró érdekesség: máskor az volt a kifogás, hogy az Országgyűlés szavazógépezetként működik.

A június 21-én megtartott második plenáris ülésen a házigazda Szűrös Mátyás szükségesnek tartotta leszögezni, hogy Nagy Imre újratemetése a nemzeti megbékélés aktusa. Az MSZMP vezérszónokának stafétabotját Grósz Károlytól Pozsgay Imre vette át. Szavai szerint a többpártrendszer olyan politikai berendezkedés, amelyben az állampolgárok akaratát „egy civil társadalom hiteles és alulról jövő kezdeményezésére valósítják meg”. Az állampolgárok számára a pártok jótéteményt jelentenek, hiszen a segítségükkel fejezhetik ki az akaratukat. Az MSZMP azért küzd, hogy a nép ne legyen a politikai harcok károsultja. Ugyanakkor „működnek olyan politikai erők az országban, amelyek számára ez a folyamat [ti. a többpártrendszerbe való átmenet] az anarchia látszatát, a berendezett és képzetüknek megfelelő világ szétesését jelenti, és ragaszkodnak ahhoz a világhoz, amelyben nevelkedtek, amelyhez eszméiket, elkötelezettségüket láncolták”. Egyúttal próbálja eloszlatni az EKA félelmeit: az MSZMP-nek kell a leghatározottabban küzdenie azért, hogy ezek az erők politikai teret ne nyerhessenek. Pozsgay – bizonyára nem véletlenül – azzal zárja mondandóját, hogy a békés átmenet feltétele, hogy ez idő alatt ne alakuljon ki politikai és hatalmi vákuum. Tehát az egypártrendszerből a többpártrendszerbe való átmenet idejére is biztosítani kell a hatalmi folytonosságot.

Az Ellenzéki Kerekasztal szónokája, Szabad György – mintegy Pozsgay végszavára reagálva – nyomatékosítja: a köztársasági elnöki intézmény bevezetése (valamint az alkotmánybíróság felállításáról rendelkező törvények megalkotása) már az új Országgyűlés feladata. Szabad – aki következetesen pártközi tárgyalásokról beszél – pontokba szedve sorolja fel az Ellenzéki Kerekasztal követeléseit. 1. A tárgyalások során a legfontosabb és legsürgősebb feladat az új választási rendszer kidolgozása. 2. Az Alkotmány módosítása, többek között a többpártrendszer működésének törvényesítése az egypárti hegemonia helyébe. 3. Pártok megalakításának és működésük anyagi feltételeinek a szabályozása. Tehát már a választások előtt is élvezniük kell az új párttörvény adta lehetőségeket. 4. A szabad választások előfeltétele a politikai jogok kiterjesztése. Ez megköveteli a büntetőtörvénykönyv és a büntetőeljárás jog reformját – ezen belül az úgynevezett rendőri kényszerintézkedések megszüntetését és a szabálysértési jog revízióját. 5. Új tájékoztatási törvény megalkotása, „hogy a választók ne vaktában, hanem a demagóg befolyásolási kísérletekkel szemben is

a lehetséges mértékig felvérteződve felismert érdekeik képviselőire szavazhassanak”. 6. Olyan törvények megalkotása, amelyek kizárják az erőszakot a közéletből. Ennek következtében a Munkásörség és más fegyveres segédalakulatok feloszlata.

A társadalmi szervezeteket képviselő Kukorelli István mondandójának – többször hangoztatott – lényege: „a pártpolitikai megfontolásokat rendeljük alá az ország érdekének!” Kukorelli arra – a tárgyaló pártok számára kevésbé érdekesnek tűnő összefüggésre – hívja fel a figyelmet, hogy olyan világpolitikai helyzetben vagyunk, amikor döntéseink mentesek mindennemű modellkényszertől. Ily módon nem szükséges csupán két modellben gondolkodni. „Rendkívül nagy a mozgástér, mert mindenkitől tanulhatunk. Vigyázzunk arra, nehogy a szerves fejlődéstől idegen lépéseket tegyünk meg. Esélyünk van a jelzők nélküli magyar útra való újbóli visszatérésre – arra, hogy ne legyen zsákutcsás ismét a magyar történelem.”

Az első plenáris üléstől eltérően, amikor a tárgyalófelek csak politikai szándéknyilatkozataikat ismertették, a második plenáris ülésen mindhárom fél közrebocsátotta a gazdasági és szociális válság leküzdésének stratégiai feladataival kapcsolatos elképzeléseit is.

Az MSZMP nevében Iványi Pál, a Központi Bizottság gazdaságpolitikai titkára szólott. Iványi a gazdasági stabilitás, politikai átalakulás, és ezek szociális feltételeinek kérdését együttesen, belső összefüggéseiben vizsgálja. Megállapítása szerint az eredményes politikai átalakulás előfeltétele a gazdaság stabilizálása – ez viszont csak a társadalmi nyugalom megőrzésével biztosítható. A gazdasági válság és a szociális feszültségek – hangsúlyozza – destabilizáló hatásúak, és magát a politikai átmenetet is veszélyeztetik. Tehát a szűken politikai érdekek is megkövetelik a gazdasági kérdésekről való tárgyalásokat, illetve az együttes részvételt a gazdasági bajok együttes megoldásában. A magyar gazdaság működésének rendbe hozása – mondja Iványi – a politikai erők koncentrációját, ezért nemzeti koalíció megteremtését igényli. Hangsúlyozza: demokratikus szocialista jogállamban és vegyes tulajdonú piacgazdaságban gondolkodik. A gazdaság fő feladatának a nemzetközi fizetési kötelezettségek teljesítését tekinti. Ehhez szükséges a világgazdasági folyamatok integrálása, átállás a világgazdaságra nyitott növekedési pályára és a külföldi tőke bevonása.

A gazdaság racionalizálásának keretében foglalkozik Iványi a tulajdonreform kérdésével: alapvető feladat az elszemélytelenedett, bürokratikusán működő állami tulajdon megszemélyesítése. Ez – ál-

lapítja meg – nem privatizációt, nem magántulajdont jelent, hanem a köztulajdon új, hatékony formáinak elterjedését.

Iványi szerint az MSZMP egyértelműen piacgazdaságot akar, és a gazdaságot elsődlegesen integráló intézménynek a piacot tekinti. Ugyanakkor felveti gazdasági hatékonyság és társadalmi hatékonyság különbségét. A piaci elven működő gazdaság kedvezőtlen gazdasági hatásokat is kivált. Ahol (mint például a munkanélküliség kérdésében) a piac társadalmilag nem hatékony – mondja –, ott nem piaci eljárásokat kell találni. Az MSZMP egyrészt a minél teljesebb foglalkoztatásra, a munkahelyteremtésre helyezi a hangsúlyt, másrészt a hátrányba kerülők védelmét a szociális garanciák erősítésével kívánja megoldani. Az MSZMP szociálpolitikájának tartóoszlopa az állam. A gazdasági válságból való kitörést politikailag annak eldöntése teszi nehezzé, hogy kiknek az előnyére és kiknek a hátrányára menjen végbe. Ebben a helyzetben alapkövetelmény, hogy a vállalkozók, az új értéket teremtők, a többet teljesítők életkörülményeiben kifejeződjön a többlet, de mind gazdasági, mind szociális megfontolások egyértelművé teszik, hogy a terhek nem háríthatók a szociálisan nehéz helyzetben levőkre. „Ha a feszültségeket a pártpolitikai érdekek miatt gazdaságilag megalapozatlan igények hangoztatásával, vagy ellenkezőleg a jövedelemkülönbségek irreális növelésének követelésével nem élezi senki, akkor az egyéni kilátástalanságok elkerülhetőek, a társadalmi értékek jobban megőrizhetők.” A következő – úgymond – „Könyától már ismert” vezérgondolattal zárja a gazdaság jövőjére vonatkozó mondandóját: nem a nép feje fölött kell megegyezést találnunk.

Az Ellenzéki Kerekasztal gazdasági kérdésekkel kapcsolatos álláspontját Pető Iván ismertette. Pető hangsúlyozza, hogy az Ellenzéki Kerekasztal csak a politikai átmenetről kívánt tárgyalni. Ennek két fő oka van. 1. Politikai garanciák hiányában nem biztosított az esetleges gazdasági megállapodások betartása. 2. Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai „kormányzati hatalom nélkül nem kívánják magukra venni a gazdasági csőd következményeinek a felelősséget”. Ennyiben az Ellenzéki Kerekasztal nem érdekelt a gazdasági kérdésekről való megegyezésben. Érdekelt viszont abban, hogy megakadályozza, hogy a kormány új gazdasági törvények megalkotásával befolyásolja a választások utáni időszak gazdasági intézményrendszerét és gazdasági hatalmi viszonyait.

A gazdasági bajok fő magyarázatát Pető az állami tulajdonban és a központosított gazdaságirányításban látja. Ez a rendszer – hangsúlyozza – nemcsak a gazdaságot őrösi alá, hanem felőrli az oktatást, az

egészségügyet és a népjóléti intézményeket. „Az úgynevezett szociális vívmányok közül ma már csak azok élnek, amelyek a pazarló rendszer maradékai.” Pető élesen bírálja a tulajdonreform jegyében elfogadott átalakulási törvényt. Ennek lényege – mondja –, hogy „ingyenesen szétoszthatják a társadalmi vagyon feletti rendelkezési jogokat a vállalati tanácsokat és más vállalati irányítóposztokat kézbentartó vezetők között. E folyamatokat éppen a közvetlenül érintettek nem ellenőrizhetik, s nem befolyásolhatják. Az átalakulási törvény nyomán kialakuló tulajdonszerkezet a véglegesség szándékával rögzíti a mai monopóliumokat, a piacellenes és versenyt kizáró, vagy torzító összefonódásokat, akadályozza meg a valódi tőkepiac létrejöttét. E törvény mindezekon túlmenően lehetővé teszi az eddig jórészt politikai alapon megszerzett pozíciók gazdasági hatalommá történő átváltoztatását.” Pető végkövetkeztetése szerint az Országgyűlés nem alkalmas arra, hogy ellenőrizze a kormányt, az Ellenzéki Kerekasztal viszont nem kívánja az Országgyűlést helyettesíteni. Ezért csupán azt tartja kötelességének, hogy elérje a gazdasági törvényalkotás leállítását.

A társadalmi szervezetek gazdasági és szociális kérdésekről alkotott nézeteit Sándor László, a SZOT gazdasági szakértője vázolta. Kiemeli, hogy a politikai, gazdasági és a társadalmi reformok elválaszthatatlanok egymástól. Egy politikai konszenzus nem nyugodhat szilárd alapokon a gazdasági kérdésekben való megállapodás nélkül. A gazdasági válság elhárításának stratégiája és a gazdasági válság következményeinek kezelése ezért nem pusztán gazdasági jelentőségű kérdés. A harmadik oldal álláspontja szerint „a tárgyalásoknak el kell vezetniük oda, hogy a társadalmat sújtó legalapvetőbb gazdasági és szociális problémákban megfogható intézkedésekben is testet öltő megállapodások is szülessenek”. Megkerülhetetlen közös feladatnak tekinti, hogy a meglevő modellek másolása helyett a magyar modellnek megfelelő megoldásokat sikerüljön kimunkálni. Ennek kapcsán néhány konkrét javaslatot tesz. A gazdasági hatékonyság növelésének egyik elemeként kiemeli a dolgozói öngazgatást. „Az emberi alkotóerő és kezdeményezés hasznosítását is szolgálja – véleményünk szerint – a termelői öngazgatás kibontakoztatása a munkavállalók vezetésben való részvétele.” Más vonatkozásban elengedhetetlennek tartja a gazdasági szerkezetátalakítás ökológiai összefüggéseinek vizsgálatát. Hangsúlyozza továbbá: nemzeti érdekeink nem engednek meg sem nyugati, sem a keleti irányú gazdasági kapcsolatok egyoldalú eltűlését.

A társadalmi szervezetek fő célja érdekvédelmi: az általuk képviselt társadalmi rétegeket (bérből és fizetésből élők, nyugdíjasok, fiatalok, nők, helyi közösségek) meg kell óvni a gazdasági válság súlyosabb következményeivel (infláció, munkahelyek elvesztése, az állami szociálpolitika visszaszorulása stb.) szemben. Követelik a munkavállalók foglalkoztatottsági biztonságát, az idősek, fiatal házások, többgyerekes családok, munkahelyüket elvesztők, korlátozott munkaképességűek szociális garanciáinak erősítését.

*

A Harmadik Oldal szeptember 10-én kezdeményezte, hogy a hónap 15-ére hívják össze a gazdasági tárgyalások középszintű testületét. Két napirendi pontot ajánlottak.

1. A hat gazdasági munkabizottság mindhárom oldal által megbízott képviselője számoljon be az eddig elvégzett munkáról. Az összefoglalókból váljon nyilvánvalóvá a közvélemény számára: milyen kérdésekben sikerült közös megállapodásra jutni, hol vetődött fel többféle megoldás lehetősége, és mely ügyekben rekedtek meg a tárgyalások.

2. Mindhárom tárgyaló fél foglalja össze a lakosságot leginkább foglalkoztató kulcskérdésekre vonatkozó nézeteit. „A választások elé kerülő lakosságnak joga van tudnia, hogy az egyes tárgyalófelek milyen álláspontot foglalnak el a következő kérdésekben:

1. Mit kell tenni a foglalkoztatási szerkezet megújításáért és a foglalkoztatási biztonság újratemtéséért?

2. Mit kell tartalmaznia a bérreformnak, és mit kell tenni az infláció leküzdése érdekében?

3. Hogyan képzelik a nyugdíjrendszer átalakítását?

4. Melyek a lakásgondok megoldására vonatkozó javaslataik?

5. Mi a tulajdonviszonyok átalakítására vonatkozó koncepciójuk lényege?

6. Milyen javaslataik vannak az adósságállomány kezelésére?

7. Hogyan képzelik a hátrányos helyzetű településeken élők életkörülményeinek javítását?”

A középszintű testület összehívása a javasolt szeptember 15. helyett szeptember 20-ára történt meg. Tehát a szeptember 18-i politikai megállapodás utáni időpontra. Így nem teljesen meglepő a levezető elnök (Tardos Márton) megjegyzése: „az értekezlet céljáról... nagyon keveset tudok... Nem világos számunkra, hogy miért is jöttünk össze”.

Tardos elutasítja a hét megfogalmazott kérdés tárgyalását, mondván: „ezek a felvetett kérdések a különböző politikai mozgalmak vá-

lasztási programjának fontos megválaszolendő kérdései, és egy ilyen kitapogatódzást nem látunk igazán indokoltnak”.

Az MSZMP-t képviselő Iványi Pál ellenvéleménye: ezekben a kérdésekben többről van szó, mint „a választási küzdelem közép-pontjában álló kérdésekről”: „olyan a társadalmat érintő lényeges kérdések megvitatásáról lenne szó, amelyek túlmutatnak a politikai küzdelem frontjain, a társadalom legszélesebb tömegeit és rétegeit érintik, amelyekben a választási küzdelmeken túl is van megítélésem szerint a jelenlevőknek felelőssége”.

Végül csak az 1. pontra, a szakmai bizottságok egyeztetett beszámolóira került sor. Érdemes felidézni néhány részletet a beszámolókból.

„A gazdasági válság (eladósodás, szerkezet-átalakítás, infláció) kezelésének stratégiai kérdései” Bizottság a négy nagyberuházással (Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer, Paksi Atomerőmű, Budapest–Bécs Világkiállítás, Jamburg-tengizi beruházás) kapcsolatos megegyezésekről adott tájékoztatást.

„A gazdasági válság szociális következményei és kezelésének módjai” Bizottság közös álláspontjáról elhangzott: „Egyezően ítéltük meg a gazdasági válság főbb szociális következményeit, a kialakult helyzetet. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy napjainkban a szociális feszültségek növekedése számos ponton veszélyes határhoz érkezett. Jelentős csoportok véglegesen leszakadtak, másoknál – főként a középrétegeknél, köztük az aktív keresőknel – pedig fennáll a leszakadás további veszélye. Mindez a politikai és a gazdasági konszolidáció akadályává is válhat. Ezért javasoljuk a társadalmi folyamatok befolyásolásakor annak figyelembevételét, hogy az emberek széles rétegeinek érzékenysége megnőtt a kedvezőtlen, bizonytalan hatásokkal szemben.”

„A tulajdonreform, különös tekintettel az állami vagyon átalakulására” Bizottság beszámolója szerint konszenzus van abban, hogy „társadalmi vitát folytassunk a tulajdonreform egészéről, részleteiről, a nyilvánosság teljes bevonásával. A tulajdonreform nem lehet szűk körök vagy pártok ügye, ez az egész nemzetnek az ügye.” A bizottságban mindhárom oldal teljes egyetértésre jutott: az állami tulajdont valóságos tulajdonosok (községek, városok, közalapítványok, magánszemélyek stb.) kezébe kell adni. Szóba került, hogy a bizottság elfogadta „a tulajdonviszonyok reformjánál a közösségi tulajdon primátusát”. Felhívta a figyelmet arra, hogy az életbe léptetett átalakulási törvény az állami vállalatok átalakulásában résztvevő minden felet „arra kényszerít, hogy aláértékelje az állami, vállalati vagyon értékét”. Mivel az átalakulási törvénynek az állami vállalatokat érintő részei már jelentős

tulajdonreformbeli lépéseket tartalmaznak, ennek vagy hatályon kívüli helyezéséről, vagy lebénításáról, vagy a végrehajtás más módon történő megakadályozásáról kell dönteni.” A Bizottság nehezményezi, hogy ezzel kapcsolatos nyilatkozatukat csak két hét késéssel (ekkor is „óriási protekcióval”) tudták megjelentetni a sajtóban.

„A földtulajdon és a szövetkezeti törvény kérdései” Bizottság aggasztónak tartja, hogy termelőszövetkezetekből – a közgyűlés megkerülésével – részvénytársaságokba, kft-kbe kezd kiáramlani a közösségi vagyon. Megállapítja, hogy nagy a külföldi érdeklődés a földre. Meg kell akadályozni a földvagyon külföldi tulajdonba kerülését, amit júniustól a földtörvény lehetővé tesz. Megemlíti, hogy a környezetvédelmi témákat – lévén túl nagy falat – nem tudta bevonni a szakértői munkába.

„A költségvetési reform és az államháztartási törvény” Bizottságban három területen született konszenzus. Az államháztartási törvény számoljon a települési önkormányzatok pénzügyi autonómiájával. Az önkormányzatok – a parlamenti jóváhagyást igénylők kivételével – maguk alakíthassák a költségvetésüket. Mind a központi, mind a helyi költségvetési előírások és beszámolók legyenek nyilvánosak: mindenki által hozzáférhetővé kell tenni őket.

„A versenyjog és a monopolelles szabályozás” bizottságban konszenzus jött létre a verseny politikai alapelveiről. Kötelező feladatnak tekintik az állam számára a versenykénszer biztosítását. A vállalkozás és a verseny szabadsága közérdek. Mindamelllett hangsúlyozzák, hogy a versenypolitikából a pozitív diszkrimináció sem hiányozhat.

Az ülés elnöke javasolja, hogy a következő középszintű értekezletet egy hónap múlva tartsák. A Harmadik Oldal a munka gyorsítását kéri: nagyon sürget az idő, hogy alapvető létkérdésekben konszenzusra jussunk. Emlékeztet arra, hogy a politikai középszint időnként naponta-kétnaponta is összeült. Figyelmeztet továbbá, hogy komoly késésben van a gazdasági tárgyalás: az Alapmegállapodás szerint ritmusában nem szakadhat el a két témakör munkája.

A Harmadik Oldal ígéretet kap a tárgyalófelektől, hogy – a végül elfogadott október 20-a előtt – időben választ kap az általa feltett hét kérdésre.

A Harmadik Oldal javasolta az alábbi nyilatkozat elfogadását.

„A politikai egyeztető tárgyalások gazdasági középszintű fóruma aggodalommal látja és elítéli az állami és szövetkezeti tulajdon értéken aluli eladását és különböző szervezeti formákban történő olyan átalakítását, amelyek a nemzet érdekeivel ellentétesek.

A visszaélések kiküszöbölésére és megelőzésére szükségesnek tartja garanciális intézkedések kidolgozását, beleértve egyes korábbi jogszabályok módosítását és újak kidolgozását, valamint megfelelő jogi környezet kialakítását. Valamennyi ebben illetékes hatóságot hathatós intézkedések azonnali megtételére szólítja fel a három tárgyaló fél. A gazdasági irányításért felelős szerveket arra hívja fel, hogy minden eddigi esetet, amelynél felmerül a visszaélés gyanúja, az illetékesek vizsgálatnak vessenek alá, az indokolt esetben kezdeményezzék a felelősségre vonást. A nyilatkozó felek szükségesnek tartják e folyamatok ellenőrzésében a társadalmi nyilvánosság széles körű biztosítását. A három tárgyaló fél felkéri az Országgyűlés elnökét, hogy ezt a nyilatkozatot ismertesse a Parlament legközelebbi ülésén.”

A középszintű gazdasági fórum a nyilatkozatot egyhangúlag elfogadta. És többé nem ült össze.

Tapasztalva, hogy a pártok a közös munka ellehetetlenítésére törekednek, a Harmadik Oldal november 21-én közleményt adott ki. Idézet ebből:

„A harmadik oldalon résztvevő társadalmi szervezetek és mozgalmak bejelentik, hogy a Politikai Egyeztető Tárgyalások elnevezés alatt folytatott háromoldalú tárgyalássorozatot kénytelenek megszüntnek tekinteni. A harmadik oldal szervezetei sajnálattal állapítják meg, hogy az Alapmegállapodásban foglaltak nem valósultak meg, és szükségesnek tartják annak megállapítását is, hogy a harmadik oldal szervezetei mindenkor komoly erőfeszítéseket tettek a kiegyensúlyozott megállapodások eléréséért. A tárgyalófeleink azonban jóformán kezdettől fogva oly módon kívántak politikai előnyöket elérni, hogy az Alapmegállapodás szellemével és betűjével szöges ellentétben számos érdemi kérdésben a harmadik oldal kompetenciáját megkérdőjelezték. Az alapvető alkotmányos szabályok kialakítása és törvénybe iktatása után az EKA korábbi politikai szövetsége felbomlott és az MSZP sem volt képes tárgyalópartnerként a korábbi első oldal helyébe lépni. Ilyen körülmények között a tárgyalások értelmetlenné és hiteltelenné váltak”.

Utóhang (Az Antall–SZDSZ paktum)

Már az 1990-es parlamenti választások után, de még az Országgyűlés megalakulása előtt, Antall József kezdeményezésére, április 29-én MDF- és SZDSZ-vezetők megbeszélést folytatnak. A kezde-

ményezés célja a kormányfői hatalom körülbástyázása. Konkrétan: megállapodás az Alkotmány olyan megváltoztatásában, mely jogilag megnehezíti a miniszterelnökkel szembeni bizalmatlansági indítvány benyújtását. A támogatás ellentételezéseként Antall az SZDSZ-nek Göncz Árpád köztársasági elnökké választását ígéri. A létrejövő MDF–SZDSZ paktum – az erő pozíciójából (bürokratikus eljárással) – a társadalmi vita intézményének megszüntetése mellett a termelői öngazgatásnak az Alkotmányból való eltávolításáról is rendelkezik.

*

„Mert minden fa az ő tulajdon gyümölcséről ismertetik meg; mert a tövisről nem szednek fűgét...” (Lukács 6,44. – Károli Gáspár fordítása.) A tövisbokr nem terem fűgét. A pártok nem teremnek társadalmi önkormányzást.

Jegyzetek

- ¹ Ide kívánczik, hogy a II/3. számú gazdasági albizottság július 26-i ülésén Mocsáry József – az átalakulási törvény kínálta lehetőségekre és a gazdasági tárgyalások lassúságára utalva – hangot adott aggodalmának: „Elképzelhető, hogy mire elkészül a törvény a tulajdonreformról, az állam kezében már nem lesz tulajdon.”
- ² Erre hivatkozva a következő tanácskozáson a SZOT nyilatkozatot tesz közzé és bejelenti, hogy felfüggeszti a részvételét. Részlet a nyilatkozat szövegéből. „A SZOT elnöksége sajnálattal állapítja meg, hogy a szakszervezetek számára meghatározó fontosságú gazdasági tárgyalások nem lendültek túl a szakértői viták szintjén, és alig van remény arra, hogy a vitáknak megállapodásokban, normatív jogszabályokban rögzített következményei legyenek. Még súlyosabbnak tartja azt a tényt, hogy a politikai egyeztető tárgyalások egyre nyilvánvalóbban kizárólagosan pártközi fórummá válnak. A harmadik tárgyalófél számos fontos kérdésben esélytelenül próbál érvényt szerezni álláspontjának... A SZOT elnöksége mélyeséges aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy ily módon a társadalmi szervezetek képviselőinek nem szánnak valós szerepet a jövő formálásában. A testület úgy ítéli meg, hogy a munkavállalók nagy tömegei szorulhatnak ki a békés átmenetet szolgáló politikai és gazdasági feltételek alakításából.” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. augusztus 30.)
- ³ Meg kell említeni egy kivételt. Huszár István, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a július 6-i megbeszélésen ezt mondja: „Örülnék neki, ha nem mi diszkriminálnók a második bizottság tevékenységét. Nekünk vigyáznunk kell arra, hogy a gazdasági és szociális kérdések legalább annyira érdeklik a közvéleményt, mint a politikai kérdések.” (Jegyzőkönyv a középszintű Politikai Bizottság üléséről. 1989. július 6.)
- ⁴ Szalai Erzsébet: Szereppróba, *Valóság* 1990. 12. sz.